

Sükösd Mihály

TGM és a világállapot

Morzsák a múltból

Tamás Gáspár Miklós első könyve még Romániában jelent meg, a szerző akkor 27 éves. Ebben már igen jó filozófiai esszék olvashatók. Körülbelül ugyanakkor írt, maradandónak látszó dolgozatának címe: *Egy kurucnak és egy labancnak egymással való beszélgetése*. Mély és mulatságos filozófiai párbeszéd, hogy pontosan miről „szól”, akkor se tudtam, ma se tudnám megmondani. Feltehetően a történelem értelméről és viszonylagosságáról.

Az ifjú TGM kivételes tehetségére sokan felfigyeltek. „Tamás más”, üzenete már írása címével is a nyugati emigrációból Hanák Tibor. „A fiú zsenigyánus”, jegyezte meg Budapesten Fehér Ferenc, akinek szájából amúgy ritkán áradt a magasztalás. A történethez tartozik, hogy sokan már akkor is rühellették Gazsi gondolkodását és irányát, amikor a szerző még határainkon kívül tartózkodott. Áttelepülése után személyisége tovább polarizálta az iránta megnyilvánuló érzelmeket és véleményeket.

Mostanig tartó életútja – *Kolozsvártól Oxfordig*, ahogy egyik terjedelmes életút-interjújának címében olvasható – kelet-közép-európai minta, de részleteiben nem ide tartozik. Most közreadott egy 600 oldalnyi, mintegy három és fél kiló súlyú, technikailag igen nehezen olvasható könyvet. Benne néhány hosszabb tanulmány, két terjedelmes interjú. A többség: publicisztikai újságesszék az elmúlt öt évből. Észleleteim szerint a kötet TGM minden leírt sorát tartalmazza a rendszerváltozás ótai évekből.

Fogalmazás, stílus, gondolkodás

TGM írásos fogalmazásmódja azért egyedi, mert nemcsak a gondolati, ha-

nem a nyelvi kihívások sorozatával árasztja el mindenkori olvasóját. Interjúiban a szerző jámbor és toleráns személyiségnek ecseteli önmagát, szerény magánészleleteim szerint nem teljesen alaptalanul. Amikor azonban hatalmába keríti az írás ördöge, amikor tömörítésre, csattanóra törekszik, tehát a fogalmazás közismert fortélyait alkalmazza: egyrészt nagyon gonosz tud lenni, másrészt elképesztően árnyalatlan mondatokat engedélyez önmagának. A fogalmazás ilyenkor is briliáns, a közlés több mint vitatható.

Két példa.

A *rendszer váltás zimankója* című, Szabó Lőrinc ürügyén keletkezett esszéjét így indítja: „1945. május 8-án a fenevad legyőzte a fenevadat.” Tehát a sztálini Szovjetunió a hitleri Németországot. Mármost *engem*, személyemben nem sért ez a mondat (bár világképemet erősen horzsolja). Ámde joggal sérti TGM számos barátját és politikai elvbarátját, kiket kisgyerekként még iscsak ukrán meg kalmük katonák mentettek meg azután, hogy a szülőket a *másik fenevad* fegyveresei a Dunába lötték. Ettől teljesen független tény, hogy az életmentés után akár fél órával az ukrán vagy kalmük harcosok karórákat zabráltak és nőket erőszakoltak meg.

Másik példa, *A baloldali értelmiség-höz!* című *Narancs*-cikkből. „...Ti vagytok a divat, a magamfajta – amint egy rágalmozó cikk szerzője a múlt héten a *Narancs*ban megjegyezte – »szívesen látott« vendég hasábjaitokon, ameddig nem fejezzük ki kételyeinket a sarlatán John Cage, a halandzsór Umberto Eco (giccscr is!), a semmit cifrázó Derrida, az egymás szájába vizelő férfiakat fotózó Mapplethorpe, a visszataszító Fassbinder, az üres stilisztá

Greenaway és magyar megfelelőik iránt...”

A lendületes mondat még elég sokáig folytatódik. Ha nem vélném ismerni Gázsit, azt mondanám, ezt a képtelen gondolatfutamat alkohol vagy kábítószert hatása alatt követte el. Gondoljuk meg: Umberto Eco és Derrida trágýába taposása ugyanabban a könyvben, amely Szabó Pál életművében is talál (egyébként joggal) megbecsülésre érdemeset.

Mindezek után és mindezzel együtt Tamás Gáspár Miklós a legkiválóbb stilszták egyike e kicsinyke hazában, kinek méltó vetélytársait megszámlálni az egy kezünk ujjmennyisége is elegendő. Irodalmi tanulmányt írni Magyarországon – tehetség és szorgalom birtokában – mindig is megtanultak az egymást követő nemzedékek, de filozófiai esszét hibátlan magyar nyelven fogalmazni eddig keveseknek sikerült.

Miként sikerülhetett Gázsinak?

Lukácstól, a legnagyobb magyar filozófustól, valamint a szent család fiától-lányaitól-unokáitól sokat tanulhatt, de stílust nem. A két háború közötti pozitivisták és szellemtörténész magyar filozófusoktól ugyancsak nem. TGM stílárís öröksége – úgy képzelem – igen sokrétű. Sokat tanult a XVI. századi magyar prédikátoroktól és a XVII–XVIII. századi erdélyi emlékiróktól. Még többet eszményképeiktől, a reformkor politikusaiktól, Eötvöstől, Keménytől. Legtöbbet feltehetően a *Nyugat* három nemzedékének tanulmányíróitól.

Gyönyörű amalgámból keverte ki egyéni esszébeszédét. Hatalmas és soknyelvű műveltséganyag (főlényeshanyagul elszórt idézetekkel), hibátlan mondatok, ragyogó hasonlatok, váratlan eszmetársítások, tüskés célzások és utalások.

Idáig minden nagyon szép, minden nagyon jó, mindennel meg vagyunk elégedve, idézhetnénk a szenilizáló I. Ferenc József híres mondatát. A gondok ott kezdődnek TGM esszéiben, amikor a kiváló fogalmazás az amúgy

villámgyors gondolkodást is megelőzi. Főként a hosszabb tanulmányoknál figyelhető meg, hogy ilyenkor törés keletkezik a szerző többnyire logikailag összefüggő gondolatmenetében.

Öt éve jelent meg legális folyóiratban TGM talán leghíresebb tanulmánya, a *Búcsú a baloldaltól*. Elismerést és ellenkezést egyszerre keltett, de egyedül **Eörsi István** fogalmazta meg heveny ellenérzéseit írásban. Mármost sokszor és sokban nem értek egyet **Eörsivel**, de ezúttal osztani kényszerülök véleményét. Ő mutatott rá, hogy Tamás Gáspár Miklós „...ideológiai fejlődéséből, sőt mi több: egy-egy állapottól is hiányzik a koherencia. Írásai – főként a teoretikus igényűek – úgy hatnak, mintha nem egyetlen koponya termelte volna ki őket, hanem több agy produktumaiból készült montázsok lennének.”

A gonosz fogalmazás túloz ugyan, de – sajna, sajna – sokban igaz.

Világkép

TGM több interjújában adta elő gondolatmenetének kialakulását. Leszögezi, hogy sosem volt marxista. Ez így igaz. Hozzáteszi, hogy ennek ellenére nagy gondolkodónak, kitörölhetetlen eszmetörténeti figurának véli Marx Károlyt. Ezt a közhelyet az elmúlt évek MDF-Magyarországában nem ártott újból és újból elismételni. TGM előadja továbbá, hogy világnézeti fejlődésének volt egy rövidebb, anarchista-libertárius korszaka, ez érződik korábbi könyvein, például a Párizsban megjelent *Idola tribus*-on. Ez a tény is igaz, bár a szerző eme kiváló művében a klasszikus libertárius eszméket nemigen tudtam felfedezni, vélhetően saját hibámból. Végül mostanában – tartósan – liberális konzervatívna határozza meg önmagát.

A gondok Gázi világképével feltehetően itt kezdődnek.

Először is határtalan a pusztán terminológiai zúrzavar. Magyarországon – az elmúlt négy-öt év nyomasztóan bizonyította – mindenki mást ért kon-

zervatívon és liberálison. Beérett a Horthy-korszak kezdetétől a Kádár-korszak végéig tartó magyar eszmetörténeti műveletlenség keserű gyümölcse. Szocializmusnak, liberalizmusnak, konzervativizmusnak Németországban, s főként az angolszász világban tartós és érvényes jelentéstartalma alakult ki. Kicsiny hazánkban viszont az átmeneti státusférfiak tetszőlegesen nevezték ki egymást és önmagukat konzervatívnek vagy liberálisnak.

Gondoljunk bele: TGM úgy szóno-
kolt tegnapelőtt a parlamentben, boldogult ellenzéki képviselői korában, hogy pártján, a Szabad Demokraták Szövetségén belül keményen konzervatív álláspontot képviselt. Mármost a miniszterelnök, néhai Antall József is konzervatívnak vallotta magát. Őt tehát a fenekén szegény Dénes János, független honatya, ültek a betonfejű magyar demokraták meg kiszagadják, s nemigen értették a dolgot. Hogy is van ez? Gróf Tisza István konzervatív volt, gróf Bethlen István is konzervatív volt, a rokona, ez a köztünk ülő gróf doktor Bethlen István is konzervatív, a miniszterelnökünk, dr. Antall József is konzervatív. Most meg jön ez a Tamás Gáspár Miklós, vagy micsoda is a neve, a pimasz vigyorgásával, a csillogó pápaszemével, az ezüstfejű sétapálcájával, és mindenféle angolokra meg franciákra hivatkozva azt állítja, hogy ő is konzervatív. Megáll a józan magyar ész.

Gazsi esze ugyan nem állt meg, de belátta – igen helyesen –, hogy a keresztény-zsidó Atyaúrsten őt nem gyakorlati politikusnak teremtette. Keményebb tény, hogy a világkép ellentmondásai – immár túl a frazeológián – TGM némely tanulmányaiban is tükröződnek.

Ha jól olvasom írásait, számára – pusztán a magyar mezőben – két súlyos történelmi probléma létezik, ezekkel vet számot folyamatosan. Az egyik jelen idejű: TGM a 89–90-es fordulatot nem tekinti igazi rendszerváltozás-

nak. Mivel a demokratikus átalakulás megmaradt a politikai felszínen, a Magyarország számára szükségszerű, egyedüli lehetőséget biztosító kapitalista modernizáció viszont botladozó léptekkel halad.

Egyetértünk. Nehezebb követnünk a szerzőt, amikor az újkori Magyarország alapvető sorsfordulóin töri a fejét.

Természetesen 1867, a kiegyezésértékeléséről van szó, amely a század minden jobb magyar gondolkodóját foglalkoztatta. Néhány adalék, csupán emlékezetünk felfrissítése okából, mivel hosszabb fejtegetésre itt nincs terünk. Tehát: közsímet, hogy Lukács György és köre radikálisan vetette el a kiegyezést mint a magyar középne-messég kiegyezését a születő burzsoáziaival. Egészen más nézőpontból Németh László is elítélően vélekedett: ő a liberalizmus kártékony hatását, a zsidó plusz német tőke plusz értelmiség túlsúlyát látta végzetesnek. Tanítómesterünk, Bibó sokkalta árnyaltabban fogalmaz különféle, idevágó írásaiban, de a gondolati végeredmény nála is a kiegyezés elmarasztalása.

TGM konzervatív-liberális (liberális-konzervatív) szemlélete összeszörnyű ellentmondásaival együtt az utolsó magyar aranykornak ítéli a kiegyezés utáni fél évszázadot, mivel ez volt a magyar polgárosodás és modernizáció virágzásának időszaka. Aki ezt nem hiszi, filozófiai érvek nélkül is gondoljon olyan triviális tényekre, hogy mikor épült a máig használatos kismetró, valamint Budapest víz- és gázcsőhálózata. Ezt a folyamatot szakította meg az első világháború, a két forradalom, majd Horthy budapesti bevonulása és a kezdődő ellenforradalom.

Idáig logikailag minden rendben. Inentől kezdve azonban TGM világnézeti elhárításra kényszerül, mivel mind e fenti tényeket már megírta Szeffű a *Három nemzedékben*, csúnyán antiliberális nézőpontból, sajnos. TGM tehát a teljes Horthy-korszakot elutasítja, jobb időszaknak megmarad

néhány év 1945 után. A többi azóta, 1990-ig: néma csönd.

A történetfilozófiai kritika mondhatni hibátlan. Egy modern magyar liberális-konzervatív gondolkodónak azonban eszmények is kellene. Nézeteinek és világgképének példafiguráit – a nagy angolszász mintákon túl – a magyar XIX. században találja meg TGM. Gróf Dessewffy Emil és gróf Dessewffy Aurél, akik 1846-ban megalapították a magyar konzervatív pártot. Aztán gróf Zichy Antal, Asbóth János, valamint a Halász Gábor kiváló tanulmányában szereplő *magyar viktoriánusok*.

Tűnődjünk kicsikét. A magyar konzervatív párt nem játszott érdemleges szerepet a múlt században. Asbóth János, az *Álmok álmodója* szerzője nagy regényíró nem volt ugyan, de kétségtelesen korának egyik legokosabb politikai gondolkodója. Csakhogy kora fűtyült rá, és Tamás Gazsin – valamint Németh G. Bélán, fél tucat értelmes kutatón, továbbá szerénységgel – túl ma a kutya sem olvassa, különös tekintettel a posztmodern fiatalokra. TGM azt írja, hogy: „A szabadelvű konzervatívnek tetszik Magyarország. Történetmítosza, habár szkeptikus, barátságos. Nemcsak vérfürdőkről, hazaárulásokról, Mohácsokról vél tudni, hanem Krúdy ironikus melankóliájához hasonlóan képes fölfedezni jó kis helyeket, bolyongván a történelmi ködökben – jó kocsmákat, könnyű borokat, pörgő nyelvű lányokat, szellemes ivócimborákat, jó ívű karosszékeket...”

A gondolatmenet még hosszan folytatódik, Krúdy – vagy még inkább a Krúdyt idéző Márai, a *Szindbád hazamegy* szerzője – stílusos ígézetében. Gyönyörűséges nosztalgia-szöveg, de történetfilozófiai örökségnek talán kevéske.

Műfaj

TGM mostani hosszabb-rövidebb írásainak gondolati teherterelése, hogy szükségképp „jobbra” és „balra” egyaránt kell világnézetét elhatárolnia. Mulatságos módon csaknem úgy,

ahogy a Kádár-korszak jelszavai között szerepelt a kétfrontos harc. TGM persze ezt hiperintellektuális értelmiségi szinten cselekszi, de azért kínosan kell vigyáznia, hogy nemes konzervativizmusában el ne tántorodjék jobb felé. Aligha véletlen, hogy ezt a vaskos kötetet a *Búcsú a baloldaltól* nyitja és a *Búcsú a jobboldaltól?* zárja. Utóbbi – egyelőre – kérdőjellel a címben.

Ezt a kettős teherterelést olykor még TGM kivételes tehetsége sem képes legyűrni. Két példa. Az egyik: *A kommunistákról* címen mintaszerű publicisztikai esszé arról, hogy mikor kik miért lettek és maradtak vagy nem maradtak kommunisták. Hogy kommunistának lenni nemcsak sztálinista vonzatot jelöl, de a német munkásmozgalom egyik nagy hagyományát is, például. Egyáltalán: mit jelent ez a fogalom ma, az ezredfordulóhoz közeledve, hazánkban és az országhatárokon túl?

Másik példa, negatív példa. A már említett, Szabó Lőrinc 1945 utáni meghurcolása ürügyén kelt esszé többszörösen megolvastva sem derül ki, mi a gondolatmenet célja. Szabó Lőrinc tevékenységének elítélése? Vagy felmentése? Vagy mindkettő együtt? Feltehetően az 1945 utáni bonyolult magyar évek érzékeltetése. Ez azonban annyi áttétellel, csavarintással, bonyolult utalással jelenik meg TGM esszéjében, hogy elit olvasó legyen, aki felderíti a szerző végső véleményét: inkább bűnös vagy inkább áldozat volt-e Szabó Lőrinc 1945 előtt és után?

Említettük, hogy ez a mostani kötet két műfajt tartalmaz: hosszabb tanulmányt és újságesszét. Mármost mi a publicisztika? Újságcikkek sorozata, naponta, hetente. Ma eleven olvasmány, holnapra megsárgul, holnaputánra megbarnul, ám kitűnő szerzők esetében évek, évtizedek múlva: kivirol, újraéled, hatalmas kordokumentummá lesz. Úgy képzeljük, hogy bizonyos évek múlva TGM publicisztikáját ugyanúgy fogják tanulmányozni az érdeklődők – ha lesznek –, ahogy ma Németh László vagy Márai Sándor vagy

Bálint György egykori újságcikkeit olvassuk.

Publicisztikájából leginkább a régi-új kelet-közép-európai nacionalizmusok ellen írottakat kedveljük. Példá szerű az *Erdélyi múlt, román jelen, magyar jövő* az erdélyi-romániai magyarság létezéséről. Két szakaszban: a királyi Románia és a kommunista diktatúra időszakából. Kötelező olvasmánynak jelölném az utánunk következő nemzedékek számára, ámbár féltő, hogy az úgynevezett népi-nemzeti áramlat nemigen méltányolná TGM idevágó nézeteit. Azt a tételét például, hogy 1945 után a romániai magyar kommunisták miként és mely okokból lettek a sztálinizmus rohamosztgosai. Függetlenül a tényről, hogy többségük később hosszú börtönbüntetéssel és idő előtti halállal vezekelt.

„Nem vagyok fölvilágosító (aufklärer), hanem konzervatív”, jelenti ki öntu-

datosan Gazsi. Nem baj, majd kinövöd, felelném öreg felvilágosítóként, ha tréfálni lenne kedvem. Am TGM-mel csak bizonyos határig illik tréfálgozni.

Csodagyerekként indult, úgy bizony, s ez az ő műfajában elég ritka dolog. Még mindig intellektuális kamaszkorát éli, imádja a papirost, ezért írja ki magából mondhatni minden – hol zseniális, hol infantilis – ötletét, ezért pimaszkodik oly derűsen boldoggal és boldogtalannal, Bill Clintontól Lengyel Lászlóig.

Idáig: újságcikkek, filozófiai és politikai esszék. Mi lesz TGM igazi műfaja, a *magnum opus*? Filozófiai monográfia? Állambölcseleti traktátus?

Majd eldönti ő, ha belép a gondolkodás férfikorába.

Tamás Gáspár Miklós: Másvilág. Új Mandátum Könyvkiadó, 1994.